

Konserwacja i odbudowa zamków, pałaców i dworów Kotliny Jeleniogórskiej w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia

Aleksandra Marcinów

architekt

Katedra Historii Architektury, Sztuki i Techniki
Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

Słowa kluczowe: ochrona zabytków, doktryny konserwatorskie, prace budowlano-konserwatorskie, zamki, dwory, pałace, Kotlina Jeleniogórska
Key words: protection of monuments, conservation doctrines, construction and conservation works, castles, manor houses, palaces, Jelenia Góra Valley

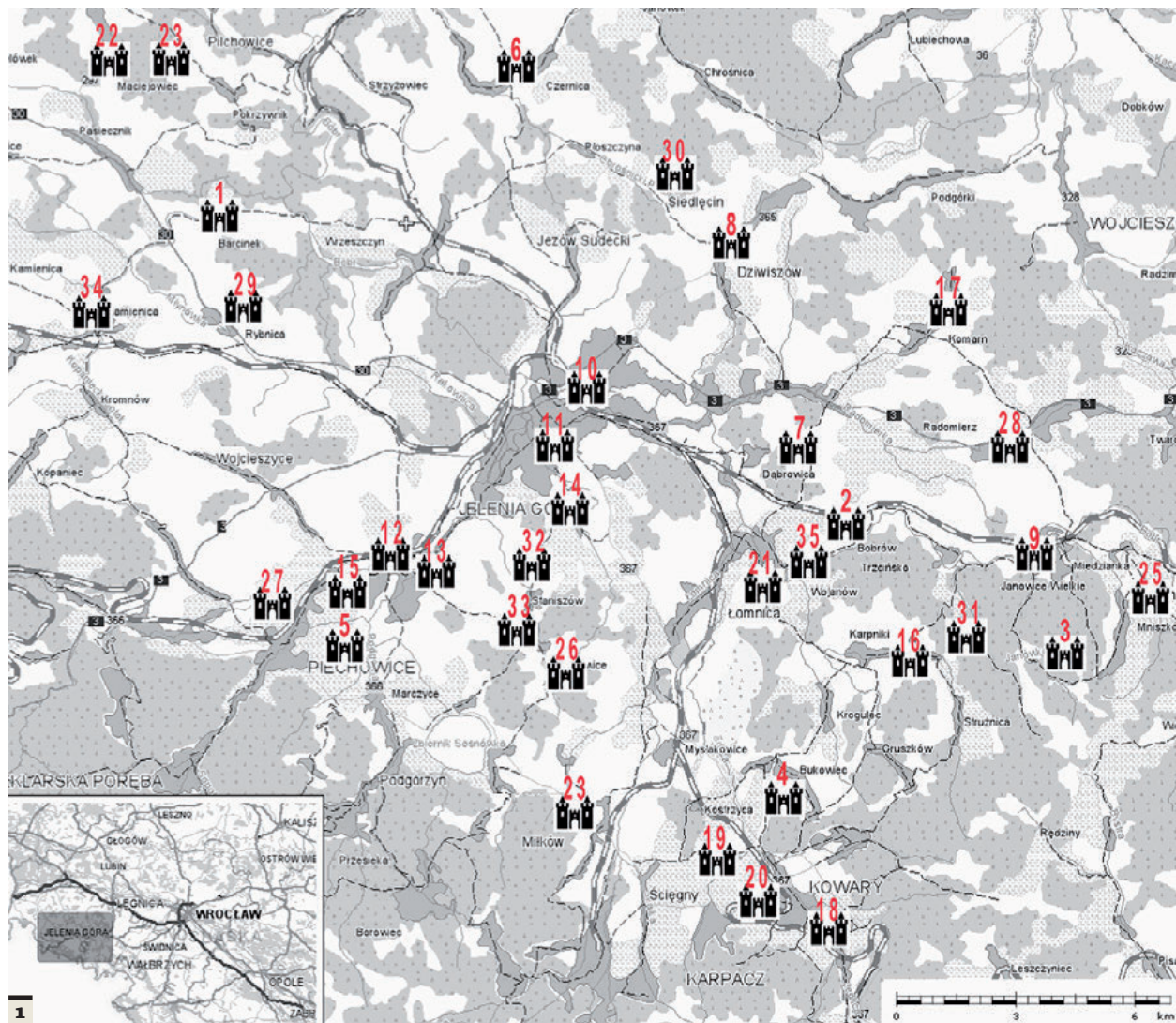
TEREN KOTLINY JELENIOGÓRSKIEJ CHARAKTERYZUJE SIĘ DUŻYM ZAGĘSZCZENIEM obiektów rezydencjonalnych. Znajduje się tutaj 35 zamków, dworów i pałaców zróżnicowanych pod względem czasu powstania, architektury, wartości zabytkowych oraz stanu zachowania (il. 1)¹. Unikatowa zarówno na skalę polską, jak i europejską jest południowo-wschodnia część Kotliny, gdzie na powierzchni około 100 km² położonych jest 25 budowli rezydencjonalnych. Jest to największy po zamkach nad Renem europejski kompleks pałaców i zamków. Jedenaście z siedzib z założeniami parkowymi ze względu na wysoki poziom artystyczny oraz ich wartości historyczne² w 2011 roku zostało uznanych przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za pomniki historii. Obecnie trwają starania, aby wpisać je na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Ważnym czynnikiem, który miał wpływ na docenienie tych budowli, były ich XIX-wieczne losy.

Wiek XIX był przełomowym okresem w dziejach Kotliny Jeleniogórskiej. Fascynacja romantycznymi krajobrazami góorskimi spowodowała nie tylko rozwój ruchu turystycznego w Kotlinie, ale również przyczyniła się do nabywania siedzib na jej terenie przez przedstawicieli pruskich elit. Najważniejszymi osobami, które w tym czasie zakupiły rezydencje, byli członkowie rodziny królewskiej. W roku 1822

książę Wilhelm Pruski nabył zamek w Karpnikach, zaś dziesięć lat później król Fryderyk Wilhelm III stał się właścicielem pałacu w Mysłakowicach. Władca ten obdarował również budowlą usytuowaną na tym terenie swoją córkę Luizę Niderlandzką. W roku 1839 nabył dla niej pałac w Wojanowie. Rezydencje przekształcone zostały wówczas na letnie posiadłości rodziny królewskiej. Zmiany wprowadzane były między innymi przez najbardziej znanych wówczas w Prusach architektów: Karla Friedricha Schinkla oraz Friedricha Augusta Stülera, a projektami dotyczącymi zieleni zajmował się Dyrektor Generalny Ogrodów Pruskich Peter Joseph Lenné³.

Działania praktyczne w okresie rodzenia się myśli konserwatorskich

Wiek XIX, czas tworzenia pierwszych doktryn konserwatorskich, był okresem, kiedy to prace budowlane w rezydencjach Kotliny Jeleniogórskiej prowadzone były bez poszanowania oryginalnej substancji zabytkowej. Skrajnym przykładem braku dbałości o cenny obiekt był renesansowy dwór w Maciejowcu. W roku 1834 właściciel postawił w jego pobliżu nową siedzibę. Starsza budowla została wówczas przebudowana dla służby oraz zaczęła pełnić funkcję gospodarczą. W dawnej jadalni umieszczono wozownię, a w kuchni

kuźnię⁴. Takie działania umożliwiała sytuacja prawna zabytków w Prusach⁵. W tym czasie ochrona urzędowa starszych budynków należących do prywatnych osób praktycznie tam nie istniała⁶. Indywidualnym właścicielom zabytkowych rezydencji dawało to wolną rękę w prowadzeniu prac budowlanych. Konserwator zabytków zawiadamiany był o planowanych

działaniach, kiedy starano się o dofinansowanie prac. Pomoc od państwa zapewniana była tylko budowlom prywatnym o wysokich wartościach historycznych i artystycznych. W roku 1891 na Dolnym Śląsku ustanowiono instytucję mającą chronić zabytki⁷. Na terenie Kotliny Jeleniogórskiej szczególną opieką objęto zamek Chojnik i dwór wieżowy w Siedlęcinie (il. 2, 3).

1. Mapa położenia zamków, pałaców i dworów na terenie Kotliny Jeleniogórskiej: 1. Pałac w Barcinku, 2. Pałac w Bobrowie, 3. Zamek Bolczów, 4. Pałac w Bukowcu, 5. Zamek Chojnik, 6. Pałac w Czernicy, 7. Pałac w Dąbrowicy, 8. Pałac w Dziwiszowie, 9. Dwór w Janowicach Wielkich, 10. Zamek w Jeleniej Górze, 11. Pałac „Paulinum” w Jeleniej Górze, 12. Pałac Schaffgotschów w Jeleniej Górze-Cieplicach, pl. Piastowski, 13. Pałac w Jeleniej Górze-Cieplicach, ul. Jagiellońska 2, 14. Dwór w Jeleniej Górze-Czarnem, 15. Pałac w Jeleniej Górze-Sobieszowie, 16. Zamek w Karpnikach, 17. Pałac w Komarnie, 18. Pałac w Kowarach-Ciszycy, 19. Pałac w Kowarach, ul. Ogrodowa 21, 20. Pałac „Nowy Dwór” w Kowarach-Radocinach, 21. Pałac oraz dwór „Dom Wdowy” w Łomnicy, 22. Dwór w Maciejowcu, 23. Pałac w Maciejowcu, 24. Pałac w Miłkowie, 25. Dwór w Mniszkowie, 26. Pałac w Mysłakowicach, 27. Pałac w Piechowicach-Pakoszowie, 28. Dwór w Radomierzu, 29. Zamek Rybnica, 30. Dwór wieżowy w Siedlęcinie, 31. Zamek Sokolec, 32. Pałac w Stanisławie Dolnym, 33. Pałac w Stanisławie Górnym, 34. Zamek w Starej Kamienicy, 35. Pałac w Wojanowie. Podkład mapy: www.geoportal.gov.pl

1. Map of castles, palaces and manor houses in the Jelenia Góra Valley: 1. Barcinek Palace, 2. Bobrów Palace, 3. Bolczów Castle, 4. Bukowiec Palace, 5. Chojnik Castle, 6. Czernica Palace, 7. Dąbrowica Palace, 8. Dziwiszów Palace, 9. Manor House in Janowice Wielkie, 10. Jelenia Góra Castle, 11. „Paulinum” Palace in Jelenia Góra, 12. Schaffgotsch Palace in Jelenia Góra-Cieplice, pl. Piastowski, 13. Palace in Jelenia Góra-Cieplice, Jagiellońska 2, 14. Manor house in Jelenia Góra-Czarne, 15. Jelenia Góra-Sobieszów Palace, 16. Karpniki Castle, 17. Komarno Palace, 18. Kowary-Ciszyca Palace, 19. Kowary Palace, Ogrodowa 21, 20. „New Manor” Palace in Kowary-Radociny, 21. „Widow’s House” palace and manor house in Łomnica, 22. Manor House in Maciejowiec, 23. Maciejowiec Palace, 24. Miłków Palace, 25. Manor House in Mniszków, 26. Mysłakowice Palace, 27. Piechowice-Pakoszów Palace, 28. Manor House in Radomierz, 29. Rybnica Castle, 30. Tower Manor in Siedlęcin, 31. Sokolec Castle, 32. Stanisław Dolny Palace, 33. Stanisław Górny Palace, 34. Stara Kamienica Castle, 35. Wojanów Palace. Map reference base: www.geoportal.gov.pl

Chojnik, który już od końca XVII wieku stanowił cel wędrowek kuracjuszy z Cieplic Śląskich⁸, w XIX wieku był jeszcze liczniej odwiedzany przez miłośników romantycznych ruin (il. 4). W przewodnikach z tamtego okresu Chojnik był określany jako „najczęściej odwiedzany, opisywany, opiewany i ilustrowany”⁹ zamek Sudetów. Nakazy konserwatora, że wszelkie działania w budowni mają być zgłaszane urzędowemu opiekunowi zamku, nie zawsze jednak były przestrzegane przez właścicieli, rodzinę Schaffgotschów, którym zdarzało się nie zawiadamiać urzędu o przeprowadzanych pracach¹⁰. Wieża w Siedlęcinie została doceniona dopiero w roku 1887, kiedy to w sali reprezentacyjnej przypadkowo odkryto dekoracje malarskie pochodzące z 1. połowy XIV wieku¹¹ (il. 5). Malowidło zostało

uznane za wartościowe i poddano je wówczas amatorskim zabiegom konserwatorskim. Początkowo niewielka jego część została odsłonięta¹². Dopiero w roku 1913 konserwator prowincji, Ludwig Burgemeister, wraz z właścicielem, hrabią Schaffgotschem, uzgodnili, że należy je koniecznie odsłonić i zabezpieczyć¹³.

W zamkach, dworach i pałacach nieobjętych opieką przez służby ochrony zabytków poszanowanie ich substancji zabytkowej zależało zazwyczaj od uznania oraz świadomości architektów i inwestorów, że mają do czynienia z cennym obiektem. W tamtych czasach dla właścicieli najważniejsza była zazwyczaj modernizacja siedzib, nadanie im bardziej reprezentacyjnej formy oraz przebudowanie ich w modnym wówczas duchu historyzującym. Fascynacja elit pruskich okresem średniowiecza spowodowała, że od lat 30. XIX wieku rezydencje w Kotlinie Jeleniogórskiej były przebudowywane w stylu „Castle Gothic” (Dąbrowica, Karpniki, Mysłakowice, Wojanów)¹⁴. Podczas tych działań zazwyczaj zachowywano oryginalny trzon budowli, nadając im romantyczny kostium w stylu gotyku angielskiego (il. 6a, 6b). Taki sposób postępowania wyznaczył w swoim memoriale dotyczącym renowacji zamku w Malborku Karl Friedrich Schinkel¹⁵.

2. Ruiny zamku Chojnik, staloryt R. Richtera, 1835-1840.
Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

2. Ruins of the Chojnik Castle, steel engraving by R. Richter, 1835-1840. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

3. Wieża mieszkalna w Siedlęcinie, staloryt K.U. Hubera, XIX wiek. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

3. Residential tower in Siedlecin, steel engraving by K.U. Huber, 19th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

DAS ALTE BERGSCHLOSS KINAST IN SCHLESSEN
LE VIEUX CHATEAU DITE KINAST DANS LA SILÉSIE.

Na omawianym terenie ten pruski architekt zajął się osobiście pałacem w Mysłakowicach, któremu we wnętrzu nadał cechy neoklasycystyczne. Niewielkie zmiany wprowadzone przez projektanta świadczą o rozumieniu przez niego wagi wartości historycznej i artystycznej zabytku. Istotne było również to, że przed rozpoczęciem prac zlecił wykonanie inwentaryzacji budowli¹⁶. Ówczesni budowniczowie inspirujący się pracami Schinkla często nie mieli jednak takiej jak on świadomości, że prowadzą działania na materiałach zabytkowych. Na przykład podczas przebudowy pałacu w Wojanowie w latach 1832-1833 projektant¹⁷ zastosował kilka rozwiązań typowych dla Schinkla (il. 7a, 7b). Budowla została podwyższona o jedną kondygnację, powiązana z krajobrazem poprzez umieszczenie tarasów widokowych na płaskich dachach oranżerii, łącznikach, ryzalicie klatki schodowej oraz w sposób kontrastowy połączona została stara masywna bryła z nową ażurową architekturą. Gruntowne zmiany dokonane we wnętrzach rezydencji zniszczyły jednak jej dawny układ pomieszczeń¹⁸.

Okolo połowy XIX wieku w Prusach, tak jak w pozostałych państwach europejskich, popularne stały się poglądy Eugène'a Emmanuela Viollet-le-Duca, dotyczące restauracji i puryfikacji¹⁹. Patrząc na dokonane zmiany, w pierwszym momencie wydaje się, że w rezydencjach Kotliny Jeleniogórskiej w XIX wieku nie zostały przeprowadzone żadne tego typu działania. W formie trwałej ruiny pozostawiono między innymi zamki Chojnik i Bolców (il. 8), często

odwiedzane przez turystów. Ich odbudowa spowodowałaby utratę przez nie romantycznej formy, od kilku wieków komponującej się z krajobrazem Karkonoszy.

Na omawianym obszarze możemy jednak odnaleźć przykłady przywrócenia jedności stylowej. W latach 40. mury karpnickiego zamku, mające wcześniej renesansowe szczyty oraz gzyms lunetowy, zwieńczono krenelażem z pseudobronnymi wieżyczkami (il. 9a, 9b). Na wieży, w miejscu usuniętego barokowego hełmu, również pojawiło się blankowanie²⁰. Działania te można uznać za podjęte pod wpływem idei puryfikacji i chęci przywrócenia rezydencji cech sprzed renesansowej przebudowy. Zmiany, które ponownie nadały budowli wygląd średniowiecz-

5

ny, wynikały jednak głównie nie z potrzeby powrotu do pierwotnej formy, a przede wszystkim z fascynacji właściciela, księcia Wilhelma Pruskiego, angielską architekturą gotycką (il. 10).

4. Ruiny zamku Chojnik, miedzioryt, 2. poł. XVIII wieku. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

4. Ruins of the Chojnik Castle, chalcography, 2nd half of the 18th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

5. Dwór wieżowy w Siedlęcinie. Fragment malowideł ściennych, stan w 2008 roku. Fot. T. Dudziak

5. Tower manor in Siedlęcin. Fragment of wall paintings, as of 2008. Photo by T. Dudziak

6a. Pałac w Mysłakowicach, grafika, 1. poł. XIX wieku. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

6a. Mysłakowice Palace, print, 1st half of the 19th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

6b. Pałac w Mysłakowicach po przebudowie z lat 40. XIX w., litografia kolorowa, 2. poł. XIX wieku. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

6b. Mysłakowice Palace after the reconstruction in 1840s. Colour lithography, 2nd half of the 19th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

Prace prowadzone w latach rozpowszechniania znaczenia wartości autentyczności substancji zabytkowej (przełom XIX i XX wieku)

Pierwsze krytyczne głosy na temat historyzmu i restauracji pojawiły się w Prusach w latach 60. XIX wieku. Jednak istotna zmiana poglądów nastąpiła pod koniec tego stulecia. Pomimo docenienia przez teoretyków wartości autentyczności substancji zabytkowej, nie przekładało się to na praktyczne działania. W roku 1894 właściciel rezydencji w Bobrowie, Hans Rudolf Emil von Decker, zlecił architektowi Paulowi Roetgerowi wykonanie gruntownej przebudowy swojej siedziby. Budowlę o korzeniach średniowiecznych, która w XVIII wieku uzyskała wygląd barokowy, przekształcono wówczas w stylu neorenesansowym²¹. W znacznie większym stopniu niż pałac w Bobrowie przebudowany został XVI-wieczny dwór w Czernicy (il. 11). Dwa z trzech istniejących skrzydeł zostały prawie całkowicie wyburzone, a następnie postawione na nowo. Całość zamknięto od północy skrzydłem parawanowym (il. 12)²².

Istotna zmiana w urzędowej ochronie zabytków prowincji śląskiej nastąpiła w 1932 roku, kiedy to urząd konserwatora objął Günther Grundmann, z wykształcenia historyk sztuki. Wybór na to stanowisko nie architekta, a historyka sztuki jednoznacznie świadczył o odcięciu się od dawnych rekonstrukcji zabytków i gruntownych przebudów. Zachowawczą postawę Grundmanna można było dostrzec podczas działań prowadzonych przy belwederze znajdującym się w parku w Bukowcu. Nadzorując te prace, podjął decyzję o konserwacji budowli bez rekonstruowania niezachowanych elementów. Dokonano jedynie naprawy dachu, stiukowego fryzu oraz wymieniono tynki i pomalowano obiekt²³.

Wzrost zainteresowania władzy zabytkami w okresie III Rzeszy

W latach 30. XX wieku rządzący państwem niemieckim zwrócili uwagę na to, że zabytki można wykorzystywać do celów propagandowych. Spopularyzowano wówczas między innymi hipotezę historyka sztuki prof. Paula Knötela, że XIV-wieczne polichromie

6a

6b

w wieży książęcej w Siedlęcinie są wzorowane na malarstwie tzw. Hassenhof z Schmalkalden z 1225 roku, które w oparciu o poemat Hartmanna von Aue przedstawiało historię jednego z rycerzy Okrągłego Stołu – Iweina²⁴. Takie powiązanie miało udowadniać wpływ niemieckiej poezji dworskiej na region jeleniogórski już w okresie średniowiecza. Dzięki temu, państwo oraz prowincja przeznaczyły znaczną sumę pieniędzy na konserwację malowideł oraz renowację całej wieży²⁵.

Władza od początku była również zainteresowana użytkowaniem pałaców. Tworzono w nich między innymi ośrodki szkoleniowe, domy wypoczynkowe SS oraz umieszczano instytucje badawcze. O wyborze budowli decydowała nie tylko wielkość jej powierzchni użytkowej, ale również reprezentacyjny wygląd. Przebudowy dokonywano w sposób całkowicie nieliczący

się z jej zabytkową substancją. Pierwszą rezydencją, która została zaadaptowana na terenie Kotliny Jeleniogórskiej do celów władzy, był pałac Paulinum. W roku 1933 związek zawodowy Niemiecki Front Pracy (DAF) zakupił budowlę wraz z parkiem, aby utworzyć z niej „zamek szkoleniowy” dla współpracowników DAF oraz Rad Powierniczych (il. 13). Szkolenie odbywało się zgodnie z ideologią narodowosocjalistyczną²⁶. W roku 1934 hrabia von Sierstorpff odstąpił pałac w Bobrowie państwu. W budowlu umieszczono wówczas szkołę sportową *Sturmabteilung* (il. 14)²⁷. W tym samym czasie w pałacu w Ciszycy odbywały się obozy szkoleniowe dla młodzieży (*Landjahr*) oraz obozy wychowawcze prowadzone przez NSDAP. Podczas działań wojennych w latach 40. w pałacu w Mysłakowicach znajdowała się siedziba SA²⁸.

Z chwilą wybuchu II wojny światowej w rezydencjach zaczęto lokować obozy jenieckie. Na terenie Kotliny Jeleniogórskiej w 1939 roku zakwaterowano więźniów w dwóch pałacach. W Wojanowie mieszkali

jeńcy wojenni pracujący przy produkcji papieru w nie-dalekiej Dąbrowicy, natomiast w Bobrowie umieszczono 300 jeńców pochodzących z Polski. Więźniowie zakwaterowani byli w rezydencji do 1942 roku. W późniejszym czasie przebywali w niej przesiedleńcy niemieccy z Bukowiny i rodziny z Luksemburga. Pod koniec wojny rejon jeleniogórski ze względu na to, że nie został zniszczony w wyniku działań zbrojnych, stał się dobrym miejscem do ewakuacji. Z Berlina ewakuowane były tutaj różne instytucje. Pod koniec 1943 roku w pałacu Schaffgotschów w Cieplicach umieszczono Laboratorium Fizyczno-Techniczne Instytutu Rzeszy w Berlinie. Również Naukowy Zakład Badawczy Poczty Rzeszy Niemieckiej został przeniesiony w sierpniu 1943 roku ze stolicy do przejętego pałacu w Maciejowej. W tym czasie rezydencja już od ponad 20 lat stała niezamieszkała. Budowla została znacznie przebudowana w celu uzyskania w niej dziesięciu mieszkań dla rodzin pracowników Zakładu Badawczego²⁹.

Losy rezydencji po II wojnie światowej

Powojenny problem odbudowy zniszczonych zabytków nie dotyczył zamków, dworów i pałaców Kotliny Jeleniogórskiej. Budynki przetrwały II wojnę światową w dobrym stanie. Armia Czerwona przejęła ten obszar 9 maja 1945 roku. Kapitulacja Niemiec była już podpisana, dlatego wkroczenie żołnierzy sowieckich odbyło się praktycznie bez działań zbrojnych. Właściciele większości rezydencji wyjechali jeszcze przed majem 1945 roku. Armia Czerwona, która jako pierwsza weszła do budowli, zaczęła je grabić i dewastować. Do zniszczenia budynków przyczyniła się również miejscowa ludność oraz przybywający nowi mieszkańcy³⁰. Najbardziej jednak ucierpiały rezydencje użytkowane przez Armię Czerwoną³¹. Polska administracja państwowa, która przyjechała na te tereny 22 maja 1945 roku, próbowała przeciwstawić się tym niszczycielskim działaniom, chociaż początkowo jej starania nie przynosiły pozytywnych skutków z powodu zbyt wielu spraw, którymi należało się zająć w pierwszej kolejności. Do niektórych budynków przyjechali przedstawiciele Komisji Rządowej, zajmującej się zabezpieczaniem dóbr kultury, i zorganizowali wywóz najbardziej wartościowych elementów wyposażenia³².

W pierwszym powojennym dziesięcioleciu prace konserwatorskie w tej części Polski koncentrowano na budowach zabytkowych Wrocławia. W tym czasie w zamkach, dworach i pałacach w Kotlinie przeprowadzono nieliczne działania. Budynki, w porównaniu z innymi zabytkowymi rezydencjami z innych części województwa wrocławskiego, znajdowały się w dobrym stanie technicznym. W latach 1954-1955 przeprowadzono prace konserwatorskie tylko

w dworze wieżowym w Siedlęcinie. Polegały one na zabezpieczeniu przed oddzielaniem się powłoki malarskiej średniowiecznych malowideł³³. Od końca lat 50. budowle rezydencjonalne Kotliny Jeleniogórskiej zaczęły pojawiać się w planowanych co roku przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu pracach konserwatorskich. Początkowo dotyczyły przede wszystkim działań zabezpieczających na zamkach Bolczów oraz Chojnik³⁴. Budowle pochodzące z okresu średniowiecza były traktowane szczególnie nie tylko przez służby konserwatorskie, ale również władzę. Dotyczyło to zwłaszcza tych obiektów, które miały piastowskie korzenie. Widziano w nich dowód polskości terenów, do niedawna mających niemieckich właścicieli. Starano się je otaczać lepszą opieką, chociaż i na ich remonty często nie starczało funduszy. Budowle o piastowskim rodowodzie jako pierwsze były wpisywane do rejestru zabytków. Dwór wieżowy z Siedlęcina stał się oficjalnie zabytkiem już w lutym 1949 roku, zaś zamek Chojnik kilka miesięcy później³⁵.

7a. Pałac w Wojanowie, grafika Ch.H. Laua, 1750 rok. Zbiory Muzeum Narodowego we Wrocławiu

7a. Wojanów Palace. Engraving by Ch.H. Lau, 1750. Holdings of the National Museum in Wrocław

7b. Pałac w Wojanowie po neogotyckich przebudowach, grafika, XIX wiek. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

7b. Wojanów Palace after neo-Gothic reconstructions; engraving, 19th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

8. Ruiny zamku Bolczów, akwatinta, 1806 rok. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

8. Ruins of the Bolczów Castle; aquatint, 1806. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

9a

9b

Pierwsi powojenni użytkownicy – ratowanie przez zmianę funkcji

W 1945 roku w wyniku regulacji prawnej³⁶ państwo polskie weszło w posiadanie większości poniemieckich majątków szlacheckich³⁷. Dobry stan techniczny siedzib na terenie Kotliny Jeleniogórskiej był powodem, dla którego bardzo szybko zyskały one nowych użytkowników. Prawie wszystkie rezydencje zlokalizowane były na wsi, dlatego najwięcej obiektów zostało przekazanych przedsiębiorstwu państwowym podległym Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych. Ich właścicielem stało się przede wszystkim Państwowe Przedsiębiorstwo Nieruchomości Ziemijskich, które zostało kilka lat później przekształcone w Państwowe Gospodarstwo Rolne³⁸. Budowle zabytkowe przekazane przedsiębiorstwu rolnym adaptowano na mieszkania dla pracowników oraz na biura administracji.

10

W momencie wprowadzania nowych funkcji wnętrza rezydencji bardzo często gruntownie przekształcano. Prace nie były konsultowane ze służbami konserwatorskimi i zdarzało się, że nigdzie ich nie odnotowywano. Zmiany wprowadzano bez dbania o zachowany wystrój oraz dawny układ przestrzenny³⁹. W ten sposób zniszczono wiele elementów wyposażenia i wystroju pomieszczeń, między innymi sztukaterie, boazerie

9a. Zamek w Karpnikach, litografia kolorowa, początek XIX wieku. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

9a. Karpniki Castle; colour lithography, early 19th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

9b. Zamek w Karpnikach po przebudowie z lat 40. XIX w., litografia kolorowa, 2. poł. XIX wieku. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

9b. Karpniki Castle after the reconstruction in 1840s. Colour lithography, 2nd half of the 19th century. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

10. Dziedziniec zamku w Karpnikach po przebudowie z lat 40. XIX w., litografia kolorowa, ok. 1850 roku. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

10. Karpniki Palace yard after the reconstruction in 1840s. Colour lithography, around 1850. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

11. Pałac w Czernicy, grafika Ch.H. Laua, 1737 rok. Zbiory Muzeum Narodowego we Wrocławiu

11. Czernica Palace, engraving by Ch. H. Lau, 1737. Holdings of the National Museum in Wrocław

12. Pałac w Czernicy. Zachowana do dzisiaj bryła, przebudowana na przełomie XIX i XX wieku. Stan w 2008 roku. Fot. T. Dudziak

12. Czernica Palace. A surviving body, altered at the turn of the 19th and 20th centuries. As of 2008. Photo by T. Dudziak

oraz polichromie. Na przykład w pałacu w Wojanowie pomieszczenia rezydencji zostały przedzielone ścianami działowymi w celu otrzymania jak największej liczby mieszkań. W sposób dowolny wykonywano również nowe instalacje wodno-kanalizacyjne⁴⁰. Podobny los spotkał także inne budowle zabytkowe adaptowane do funkcji mieszkalnej przez PGR-y: pałac w Dąbrowicy, Dziwiszowie, Barcinku oraz Komarnie⁴¹.

Po dekadzie użytkowania dawnych rezydencji przez nowych użytkowników, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu uznało, że budowle te najlepiej chronione są w przypadku adaptowania ich na szkoły, domy wypoczynkowe, domy kultury, prewentoria oraz urzędy⁴². Zwłaszcza pozytywnie postrzegano ich funkcję edukacyjną. Duże kubatury obiektów mogły pomieścić znaczną liczbę uczniów. Na terenie Kotliny w ten sposób zaadaptowano osiem rezydencji⁴³. Działania te jednak często charakteryzowały się znaczną ingerencją w substancję zabytkową. Kiedy na początku lat 50.

postanowiono w pałacu w Mysłakowicach umieścić szkołę, przeprowadzone prace tylko częściowo wiązały się ze złym stanem technicznym budynku. Oprócz wymiany wszystkich stropów oraz konstrukcji dachu, przeprowadzono również prace wiążące się ze zmianą bryły i wystroju budowli. Skrzydło zachodnie pałacu zostało podwyższone, aby zwiększyć jego powierzchnię użytkową. Największe zmiany dotyczyły wnętrza. Dawne pomieszczenia mieszkalne zostały zaadaptowane na sale lekcyjne, a salę balową przekształcono w salę gimnastyczną. Wprowadzono również nowe ściany działowe w celu uzyskania dodatkowych pomieszczeń. Wnętrza zostały wykończone w stylu, w jakim w tym czasie wykonywano wystrój nowo budowanych szkół (il. 15)⁴⁴. W pałacu w Sobieszowie, w latach 70. i 80. XX wieku, w celu zaadaptowania dawnych pokoi na sale lekcyjne układ pomieszczeń został gruntownie przekształcony z amfiladowego na

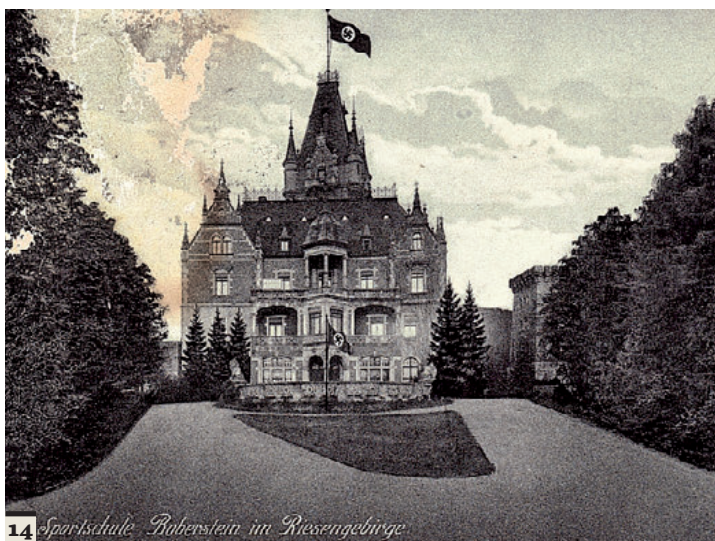
dwutraktowy z komunikacją pośrodku (na pierwszym i drugim piętrze). Z głównego holu pałacu usunięto reprezentacyjne barokowe schody lustrzane, a na ich miejsce wprowadzono dwubiegową klatkę schodową. Wymieniono również stare stropy, na których prawdopodobnie znajdowały się sztukaterie, na nowe żelbetowe. Wprowadzanie zmian w pałacu nie zakończyło się tylko na przerabianiu wnętrza. W roku 1982 do zabytkowego budynku dobudowano bryłę o charakterze współczesnym – piętrową halę sportową, przykrytą płaskim dachem (il. 16)⁴⁵. W pałacu w Bukowcu również dobudowano w podobnym okresie nową kubaturę, mającą służyć szkole rolniczej (il. 17)⁴⁶. W przyziemiu znajdowała się sala konferencyjna, zaś na wyższej kondygnacji sala gimnastyczna (w późniejszym okresie pełniąca funkcję sali zebrań)⁴⁷.

Krajobraz Kotliny Jeleniogórskiej miał istotny wpływ na umieszczanie na tym obszarze ośrodków

Hirschberg im Riesengebirge - Reichsschulungsburg

13

14 *Sportschule Rubeinstein im Riesengebirge*

sanatoryjnych, kolonijnych oraz wczasowych dla pracowników różnych instytucji. Użytkowano w tych celach również dawne rezydencje⁴⁸. Zmiany związane z adaptacją do nowych funkcji przebiegały w różny sposób, w zależności od posiadanych przez nowych właścicieli funduszy oraz rozbudowanego programu adaptacyjnego. W pałacu Ziethena w Cieplicach,

w którym w latach 60. umieszczono sanatorium reumatologiczne dla pracowników Stoczni Gdańskiej, podczas przebudowy zachowano główny układ wnętrz. Jednak aby pomieścić pełen program sanatoryjny w przyziemiu, wydzielono ściankami działowymi gabinety zabiegowe oraz lekarskie, zaś na górnych kondygnacjach powstały nowe pokoje, w których dodatkowo umieszczono łazienki⁴⁹.

Niszczenie zabytków w latach 1945-1989. Przerwanie ciągłości użytkowania

Po II wojnie światowej powszechne stało się myślenie, że umieszczanie w dawnych rezydencjach instytucji państwowych oraz społecznych jest historycznym aktem sprawiedliwości „oddania ludziom pracy tego, co ich przodkowie tworzyli pod feudalnym i kapitalistycznym uciskiem dla uprzywilejowanych jednostek”⁵⁰. Skutkiem takiego poglądu był brak więzi emocjonalnej u nowych użytkowników pochodzących często z biednych terenów Polski wschodniej w stosunku do budowli będących dawniej siedzibami zamożnych niemieckich właścicieli. Cenne budynki zaczęły być niewłaściwie użytkowane, bez przeprowadzania w nich bieżących remontów. Eksploatowano je tak długo, jak na to pozwalał ich stan techniczny. Z chwilą, gdy nie nadawały się już do użytkowania, wyprawiano się z nich. W ten sposób następowało jedno z największych zagrożeń dla zabytku wskazywane przez środowiska konserwatorskie – przerwanie ciągłości użytkowania. Opuszczona budowla w krótkim czasie zaczynała popadać w ruinę.

Na terenie Kotliny Jeleniogórskiej użytkownikiem, który najczęściej zaniedbywał podległe mu budynki zabytkowe, było Państwowe Gospodarstwo Rolne. Jednym z powodów braku zainteresowania stanem technicznym zabytku był fakt, że rolnicze przedsiębiorstwa nie ubiegały się o przejmowanie budowli zabytkowych, a otrzymywały je wraz z całym kompleksem budynków. Zabytki postrzegano jako mało funkcjonalne obiekty. Mamy jednak również przykłady zniszczonych budowli użytkowanych jako dom dziecka (Pakoszków), szkoła podstawowa (Łomnica) czy zakład specjalny dla dzieci (Karpniki). Nieremontowane zabytki już od lat 50. zaczynały pustoszeć. Pierwszym obiektem, który spotkał ten los, był pałac

15

w Pakoszowie. Użytkownik wyprowadził się z zabytku ze względu na nieszczelne pokrycie dachowe⁵¹. Większość budowli zabytkowych eksploatowana była bez przeprowadzania remontów do lat 60. i 70. Na przykład Państwowe Gospodarstwo Rolne pozostawiło dwór Czarne po prawie dwóch dekadach użytkowania (w połowie lat 60.). Zapomniana budowla po kilkunastu latach zamieniła się w ruinę i groziła jej rozbiórka (il. 18a, 18b)⁵². Pałac w Łomnicy, mieszczący szkołę, dzieci opuściły w 1977 roku z powodu złego stanu technicznego stropów⁵³. W pałacu w Dąbrowicy oraz Wojanowie-Bobrowie, które również zostały opuszczone przez PGR-y w latach 60. i 70., stan techniczny po około dwudziestu latach nieużytkowania uniemożliwiał przeprowadzenie inwentaryzacji pomiarowej⁵⁴.

13. „Zamek szkoleniowy Rzeszy” w pałacu Paulinum, widokówka, 1940 rok. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

13. „A training palace of the Reich” at the Paulinum Palace; a postcard, 1940. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

14. Szkoła sportowa *Sturmabteilung* w pałacu w Bobrowie, widokówka, 1937 rok. Zbiory Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze

14. A sports school *Sturmabteilung* at the Bobrów Palace; a postcard, 1937. Holdings of the Karkonosze Museum in Jelenia Góra

15. Wnętrze pałacu w Mysłakowicach. Widoczne zmiany dokonane w latach 50. XX wieku. Stan w 2006 roku. Fot. A. Marcinów

15. Mysłakowice Palace interiors. Visible alterations carried out in 1950s. As of 2006. Photo by A. Marcinów

16. Sala sportowa dobudowana do pałacu w Sobieszowie w latach 80. XX wieku. Stan w 2006 roku. Fot. A. Marcinów

16. A sports hall added to the Sobieszów Palace in 1980s. As of 2006. Photo by A. Marcinów

17. Bryła dobudowana do pałacu w Bukowcu w latach 70. XX wieku. Stan w 2006 roku. Fot. A. Marcinów

17. A body added to the Bukowiec Palace in 1970s. As of 2006. Photo by A. Marcinów

16

17

Zamki, dwory i pałace Kotliny Jeleniogórskiej po opuszczeniu bardzo często ulegały grabieżom oraz dewastacjom. Dwór Czarne został ograbiony w latach 70. między innymi z żeliwnego pieca z witrażami oraz z pieców kaflowych pochodzących z XIX wieku. Złodzieje wynosili nie tylko elementy wyposażenia. Po pewnym czasie z pałacu zaczęto kraść stolarkę, deski z podłóg, belki stropowe oraz dachówkę (il. 19a, 19b). Skutkiem takich działań była całkowita ruina dworu⁵⁵. Kolejne dekady nie zmieniły sytuacji opuszczonych dawnych rezydencji Kotliny Jeleniogórskiej. W latach 80. nastąpiły między innymi dewastacja i grabieże w zamku w Karpnikach, a pałac w Łomnicy w roku 1986 nie miał już stolarki okiennej⁵⁶. Ostatnie przykłady tego typu działań miały miejsce w latach 90. W roku 1993 z pałacu w Dziwiszowie, w którym zamieszkiwane były tylko dwa z jedenastu mieszkań, skradziony został portal, kominki i piece kaflowe⁵⁷.

Powojenni państwowi użytkownicy zabytkowych budowli, którzy zamieszkiwali je nie z własnego

wyboru, chętni byli do przekazania budynków innym instytucjom lub osobom prywatnym. Kiedy nikt nie chciał przejąć dawnych rezydencji, dochodziło do tego, że do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wpływał wniosek o rozbiórkę budowli. Służby konserwatorskie nie były w stanie przeciwstawić się wszystkim próbom wyburzeń zabytkowych obiektów⁵⁸. W latach 60. rozebrano między innymi znajdujący się w gestii administracji miejskiej Jeleniej Góry barokowy pałac w Maciejowej. Budynek od pewnego czasu nie był już użytkowany. Rozgrabiony i zdewastowany ostatecznie zamienił się w ruinę. Na początku lat 70. rozebrano kolejną zabytkową rezydencję – dwór w Miedziance. Następna dekada przyniosła rozbiórkę XIX-wiecznego dworu w Trzcińsku. Budowla, która już w roku 1973 znajdowała się w stanie całkowitej ruiny, została rozebrana w roku 1980⁵⁹. Wojewódzki Konserwator Zabytków w Jeleniej Górze nie był w stanie przeprowadzać

prac zastępczych w zrujnowanych obiektach zabytkowych. Uchwała z 1962 r. umożliwiała takie działania służbom konserwatorskim, jednak problem stanowił brak odpowiednich do tego środków finansowych. Aby niszczące dawne rezydencje znalazły nowego użytkownika, który przeprowadziłby niezbędne prace, starano się zachęcić do kupna cennych budynków między innymi osoby prywatne⁶⁰. W tym celu zaczęto od roku 1979 wydawać katalogi zabytków na sprzedaż. Pierwszą budowlą, którą nabyto w wieczystą dzierżawę w 1981 roku, był pałac w Pakoszowie. Właścicielowi nie udało się jednak przeprowadzić większych prac budowlanych⁶¹. Zamek w Karpnikach spotkał podobny los⁶². Historie te są klasycznymi przykładami tego, co działo się z zabytkami kupionymi przez osoby prywatne przed rokiem 1989. Ludzie, którzy wówczas nabywali cenne rezydencje, często nie byli świadomi, jak dużych prac remontowych one

wymagają, a więc ilości potrzebnych na to pieniędzy. Nie należy też zapominać o ówczesnej sytuacji gospodarczej; w tym okresie materiały budowlane były trudno dostępne⁶³.

Nowi użytkownicy po roku 1989

Po roku 1989, kiedy w Polsce zmienił się ustrój polityczny, PGR-y zostały zlikwidowane, a ich majątek przejęła utworzona w 1991 roku Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. Na terenie województwa jeleniogórskiego AWRSP posiadała większość założeń pałacowo-parkowych oraz zespołów dworskich znajdujących się na obszarach wiejskich. Agencja, tak samo jak wcześniej Państwowe Gospodarstwa Rolne, nie interesowała się stanem technicznym podległych jej zabytków⁶⁴. Pałac w Dziwiszowie, który od 1993 roku był w niewielkim stopniu użytkowany, pod koniec lat 90. znajdował się już w stanie krytycznym⁶⁵, zaś w zaniebzanym pałacu w Barcinku w tych latach zawaliła się więźba dachowa oraz część murów i stropów. W roku 2004 budynek grożący zawaleniem został ostatecznie przekształcony w trwałą ruinę (il. 20)⁶⁶.

W nowym ustroju zwiększyło się zainteresowanie kupnem zamków, dworów i pałaców na terenie Kotliny Jeleniogórskiej. Na początku lat 90. zdarzało się, że kupowano zabytek, jednak nie dochodziło do jego wyremontowania (Bobrów, Dąbrowica) (il. 21a, 21b)⁶⁷. Kilku właścicielom zakupionych w pierwszej połowie lat 90. zabytków udało się jednak osiągnąć cel i wyremontować cenne budowle. Na przykład pałac w Bukowcu stał się siedzibą Związku Gmin

20

21a

21b

18a,b. Niszczący nieużytkowany dwór Czarne. Stan w 1983 roku. Fot. T. Olszewski

18a,b. Deteriorating and not used Czarne manor house. As of 1983. Photo by T. Olszewski

19a,b. Wnętrze zdewastowanego dworu Czarne. Stan w 1983 roku. Fot. T. Olszewski

19a,b. Interiors of the devastated Czarne manor house. As of 1983. Photo by T. Olszewski

20. Pałac w Barcinku przekształcony w trwałą ruinę na początku XXI wieku. Stan w 2010 roku. Fot. A. Marcinów

20. The Barcinek Palace converted to a persistent ruin at the beginning of the 21st century. As of 2010. Photo by A. Marcinów

21a. Pałac w Bobrowie. Stan w 2013 roku. Fot. I. Kurpiewska

21a. Bobrów Palace. As of 2013. Photo by I. Kurpiewska

21b. Pałac w Dąbrowicy. Stan w 2011 roku. Fot. A. Marcinów

21b. Dąbrowica Palace. As of 2011. Photo by A. Marcinów

22

23

Etap gruntownych prac budowlanych po roku 1989

Problem odbudowy, który nie dotyczył zamków, dworów i pałaców Kotliny Jeleniogórskiej po II wojnie światowej, pojawił się z chwilą, gdy pod koniec XX wieku nowi właściciele przystąpili do prowadzenia prac w tych obiektach. Większość dawnych rezydencji znajdowała się wówczas w katastrofalnym stanie technicznym. Planowane działania były istotne z punktu widzenia konserwatorskiego, ze względu na sposób podejścia do zrujnowanej cennej budowli i odniesienie się do postulatów zawartych w międzynarodowych dokumentach dotyczących ochrony zabytków. Zabieg restauracji, który w Karcie Weneckiej określono jako możliwy do zastosowania w sytuacjach wyjątkowych, na omawianym obszarze został przeprowadzony wraz z odbudową w większości dawnych rezydencji. Działania konserwatorskie o ograniczonym zakresie prac byłyby niewystarczające, aby zaadaptować je do pełnionych przez nie obecnie funkcji. Na terenie Kotliny odbudowa dawnych rezydencji dotyczyła ruin obiektów, trwających w takim stanie od stosunkowo niedługiego okresu oraz

Karkonoskich, pałace w Czernicy oraz w Komarnie zostały zaadaptowane na prywatne siedziby, zaś dawne rezydencje w Miłkowie oraz Dom Wdowy w Łomnicy – na hotele (il. 22).

W 2. połowie lat 90. dla zabytków nastały lepsze czasy. Budowle te zaczęły wówczas kupować osoby świadome nakładu prac, a przede wszystkim posiadające odpowiedni kapitał do wykonania potrzebnych zadań⁶⁸. W tym czasie osoba prywatna stała się właścicielem pałacu „Nowy Dwór” Kowary-Radociny oraz pałacu w Kowarach przy ul. Ogrodowej 21, zaś pałac Wojanów sprzedano włoskiej spółce. W XXI wieku dawne rezydencje kupują najczęściej ludzie, którzy adaptują budowle na luksusowe hotele (Paulinum, Wojanów, Staniszków Górny, Pakoszów, Karpniki)⁶⁹ (il. 23).

takich, co do których istniały wiarygodne przekazy o ich wyglądzie przed zniszczeniem. Istotny jest również fakt, że są to budowle nowożytnie, które nie uległy całkowitej degradacji. Skrajne emocje może budzić jednak sposób ich odbudowy. Podczas dokonywania różnego rodzaju prac w zabytkowych, dawnych rezydencjach Kotliny Jeleniogórskiej zgodnie z zapisem z Karty Weneckiej zwracano szczególną uwagę, aby

22. Pałac w Miłkowie od lat 90. XX w. pełniący funkcję hotelową. Stan w 2006 roku. Fot. A. Marcinów

22. Miłków Palace operating as a hotel since 1990s. As of 2006. Photo by A. Marcinów

23. Pałac w Wojanowie zaadaptowany na hotel w latach 2005-2007. Stan w 2011 roku. Fot. A. Marcinów

23. Wojanów Palace adapted to a hotel in the years 2005-2007. As of 2011. Photo by A. Marcinów

24. Dwór „Dom Wdowy” w Łomnicy jak większość dawnych rezydencji w Kotlinie Jeleniogórskiej podczas adaptacji zyskał wystrój w stylu historyzującym. Stan w 2006 roku. Fot. A. Marcinów

24. The “Widow’s House” Manor House in Łomnica, like most of the old residences in the Jelenia Góra Valley, obtained historicising style interiors during the adaptation. As of 2006. Photo by A. Marcinów

25. Wystrój pokoi hotelowych w pałacu „Paulinum” w Jeleniej Górze. Stan w 2005 roku. Fot. A. Marcinów

25. Hotel rooms’ interior at the “Paulinum” Palace in Jelenia Góra. As of 2005. Photo by A. Marcinów

26. Pałac w Pakoszowie. Korytarz pierwszego piętra, w którym projektant połączył współczesny wystrój z historyzującym wyposażeniem. Stan w 2012 roku. Fot. A. Marcinów

26. Pakoszów Palace. A corridor on the first floor, where a designer combined a modern interior with historicising equipment. As of 2012. Photo by A. Marcinów

27a. Pałac w Pakoszowie. Pieczołowicie zrekonstruowane wnętrze sali balowej. Stan w 2012 roku. Fot. A. Marcinów

27a. Pakoszów Palace. Meticulously reconstructed interior of the ball room. As of 2012. Photo by A. Marcinów

27b. Pałac w Pakoszowie. Współczesny wystrój pokoju hotelowego. Stan w 2012 roku. Fot. A. Marcinów

27b. Pakoszów Palace. Contemporary interior of the hotel room. As of 2012. Photo by A. Marcinów

nie zmieniać historycznego układu budynku oraz istniejącego wystroju. Problem stanowił jednak fakt, że oryginalny wystrój zachował się w niewielu obiektach. Po przeprowadzeniu gruntownych prac w większości omawianych budowli nie ma również oryginalnych stropów, więźb dachowych oraz stolarki okiennej i drzwiowej.

Dawny wystrój zachował się w pojedynczych pomieszczeniach rezydencji. Najwięcej elementów starszego wyposażenia znajduje się w zamku w Karpnikach. Zachowały się również litografie przedstawiające niektóre z wnętrz budowli z czasów księcia Wilhelma Pruskiego. Podczas przeprowadzonej w ostatnim czasie adaptacji budynku na hotel zrekonstruowano wystrój pomieszczeń na podstawie przekazów ikonograficznych⁷⁰. W większości budowli z powodu niezachowania oryginalnego wystroju wnętrz wykonywana jest nowa aranżacja pomieszczeń w duchu historyzującym (Kowary – ul. Ogrodowa, Łomnica, Miłków, Paulinum, Stanisłów Dolny i Górny, Wojanów) (il. 24). Sprowadzane wyposażenie pochodzi z XIX wieku (rzadziej z innych okresów) lub jest nowe, nawiązujące do dawnych stylów (il. 25a, 25b). Zachowane malowidła w rezydencjach są odnawiane i często w całości rekonstruowane na podstawie istniejących

fragmentów. W pałacu w Wojanowie w niektórych pokojach wykonano dodatkowo nową, historyzującą dekorację malarską. W przypadku jednej z najnowszych realizacji, adaptacji pałacu w Pakoszowie na hotel, architekt oraz właściciele przed przystąpieniem do prac wyszli z założenia, że skoro nie wiadomo, jak wyglądał dawny wystrój wnętrz w budowlu (zachował się tylko częściowo w dwóch pomieszczeniach) należy wprowadzić do zabytku elementy współczesne (il. 26). Ostatecznie służby konserwatorskie nakazały pieczołowitą rekonstrukcję fragmentarycznie istniejącego wystroju, zgadzając się za to na nowoczesną aranżację pozostałych sal (il. 27)⁷¹.

W kilku przypadkach po roku 1989 wprowadzono nowe kubatury przylegające do rezydencji. Dołączone bryły zostały w pełni zintegrowane z substancją zabytkową, w sposób niewyróżniający ich od partii

28a,b. Elewacja boczna pałacu w Wojanowie z przylegającym szybem windy. Stan w 2008 roku. Fot. A. Marcinów

28a,b. A side façade of the Wojanów Palace with an adjacent lift shaft. As of 2008. Photo by A. Marcinów

29. Pałac w Pakoszowie z dobudowaną bryłą mieszczącą basen. Stan w 2012 roku. Fot. A. Marcinów

29. Pakoszów Palace with an added body housing a swimming pool. As of 2012. Photo by A. Marcinów

29

autentycznej. W pałacu w Wojanowie dostawiono windę towarową, zespalać ją w jedną całość ze starszą budowlą (il. 28a, 28b). W Pakoszowie dobudowano do elewacji bocznej pałacu nową bryłę, również w stylu historyzującym. Kubaturą nawiązuje ona do istniejącej dawniej w tym miejscu przybudówki (il. 29).

Dawne rezydencje adaptowane do funkcji hotelowej bardzo często były w krótkim czasie remontowane, aby mogły być jak najszybciej użytkowane. Często powodowało to, że kwestia zachowania wartości historycznych oraz wysokiego poziomu autentyzmu schodziła na dalszy plan. Przeważała za to chęć uzyskania jak największej wartości użytkowej. Przeciwnieństwem do tego typu realizacji były prace toczone się w dworze Czarne oraz w wieży książęcej w Siedlęcinie. W tych dwóch budowlach działania prowadzone były z troską o zachowanie w jak największym stopniu ich autentyzmu. W Czarnem nowa funkcja budowli została dobrana z myślą o tym, aby nie wprowadzać w niej wielu zmian. W latach 90., kiedy Fundacja Kultury Ekologicznej otrzymała dwór w nieodpłatne użytkowanie, postanowiła zaadaptować go na swoją siedzibę oraz miejsce, gdzie organizowane będą wydarzenia kulturalne. Przed rozpoczęciem prac budowlanych przeprowadzone zostały w budynku badania archeologiczne oraz architektoniczno-konserwatorskie. W wieży książęcej w Siedlęcinie oraz w jej otoczeniu do dnia dzisiejszego toczą się badania architektoniczno-archeologiczne (il.

30). Budowla obecnie pełni funkcję muzealną, która nie wymaga wprowadzania w niej większych zmian. Konserwacja cennych średniowiecznych malowideł w wieży została przeprowadzona w sposób zachowawczy, z dbałością, aby treść i forma malowideł nie zostały zmienione (il. 31)⁷².

Podsumowanie

Podsumowując należy zauważyć, że to, w jakim stopniu działania podejmowane w zamkach, pałacach i dworach Kotliny Jeleniogórskiej od XIX do XX wieku były zgodne z ówczesnymi doktrynami konserwatorskimi, zależało od kilku czynników. Przede wszystkim znaczenie miała świadomość właścicieli, że posiadają cenne obiekty. W wielu przypadkach brak tej świadomości, a także pewnej wrażliwości, doprowadziły do nieodwracalnych zmian w substancji zabytkowej. Drugim czynnikiem była ranga służb konserwatorskich. W XIX wieku budowle Kotliny Jeleniogórskiej (z wyjątkiem zamku Chojnik, a pod koniec wieku również wieży w Siedlęcinie) nie podlegały ochronie prawnej, tak jak i pozostałe obiekty w Prusach należące do prywatnych osób. Prowadzone w nich prace cechowała dowolność oraz podążanie za ówczesną modą w architekturze. W XX wieku, szczególnie w okresie PRL, ochrona zabytków nie była priorytetem dla państwa. Brakowało dobrej

30

30. Dwór wieżowy w Siedlęcinie. Fragment obmurowań fosy odsłonięty podczas prac wykopaliskowych. Stan w 2011 roku. Fot. A. Marcinów

30. Tower manor in Siedlęcin. A fragment of moat walls exposed during the excavation works. As of 2011. Photo by A. Marcinów

31. Wnętrze auli reprezentacyjnej w dworze wieżowym w Siedlęcinie. Stan w 2011 roku. Fot. A. Marcinów

31. Interior of the Representation Hall at the Tower Manor in Siedlęcin. As of 2011. Photo by A. Marcinów

31

prac remontowych bez dokonywania głębszej analizy wartości zabytku. Osobnym problemem jest dylemat związany z odbudową zabytkowych obiektów. Realizowane są różne scenariusze konserwatorskie i adaptacyjne. Być może jednak najważniejsze jest to, że wiele z zabytkowych zamków, dworów i pałaców Kotliny Jeleniogórskiej dzięki tym działaniom zostało uratowanych. ■

organizacji i przede wszystkim funduszy. Dopiero od lat 90. XX wieku możemy wyraźnie zauważyć próby zachowania pewnych wartości cennych obiektów. Istotne w tym przypadku było zwiększenie roli konserwatora zabytków. Nowi, prywatni właściciele byli zmuszeni w większym stopniu przestrzegać jego wytycznych oraz nakazów. Niestety, głównie z braku środków finansowych, nadal istnieją budowle, które popadają w ruinę. Z kolei tam, gdzie właściciel jest zamożny, zagrożeniem stało się szybkie przeprowadzanie

Dr inż. arch. Aleksandra Marcinów, absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, kierunku Architektura i Urbanistyka, specjalność: ochrona zabytków. Od października 2012 roku asystent naukowo-dydaktyczny w Katedrze Historii Architektury, Sztuki i Techniki na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Zakres prowadzonych badań: architektura rezydencjonalna w XIX wieku, działania przy zabytkach w Polsce od 1945 roku do czasów współczesnych.

Podziękowania

Badania zostały sfinansowane w latach 2011-2013 przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, w ramach projektu badawczego promotorskiego, którego kierownikiem była prof. dr hab. inż. arch. Małgorzata Chorowska (nr rej. proj. N N527 041740). Za cenne rady oraz pomocne uwagi pragnę Pani Profesor bardzo podziękować.

Przypisy

1 Na obszarze Kotliny Jeleniogórskiej usytuowanych jest osiem zamków (Bolczów, Chojnik, Sokolec, zamki w Jeleniej Górze, Karpnikach, Rybnicy, Starej Kamienicy oraz wieża książęca w Siedlęcinie), 22 pałace (w Barcinie, Bobrowie, Bukowcu, Czernicy, Dąbrowicy, Dziwiszowie, „Paulinum” w Jeleniej Górze, Schaffgotschów w Jeleniej Górze-Cieplicach, „Zieithena” w Jeleniej Górze-Cieplicach, w Jeleniej Górze-Sobieszowie, Komarnie, Kowarach, Kowarach-Ciszycy, Kowarach-Radocinach, Łomnicy, Maciejowcu, Miłkowie, Mysłakowicach, Piechowicach-Pakoszowie, Stanisławie Dolnym, Stanisławie Górnym, Wojanowie) oraz pięć dworów (w Janowicach Wielkich, Jeleniej Górze-Czarnem, Maciejowcu, Mniszkowie, Radomierzu).

2 Docenione zostały zespoły pałacowo-parkowe w Bukowcu, Karpnikach, Kowarach-Ciszycy, Łomnicy, Mysłakowicach, Stanisławie Górnym, Wojanowie, „Paulinum” w Jeleniej Górze, Schaffgotschów w Jeleniej Górze-Cieplicach oraz zespół pałacowo-gospodarczy w Bobrowie i willa „Pałac Dębowy” z parkiem w Karpnikach (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 września 2011 r. w sprawie uznania za pomniki historii „Pałace i parki krajobrazowe Kotliny Jeleniogórskiej”, Dz.U. z 2011r., Nr 217, poz. 1283).

3 G. Grundmann, *Kunstwanderungen im Riesengebirge*, München 1969, s. 140, 147-150.

4 A. Franke, *Zamki, pałace, dwory w Kotlinie Jeleniogórskiej. Przegląd*, [w:] *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 372; J. Eysymontt, *Studium historyczno-architektoniczne dworu w Maciejowcu*,

- Wrocław 1966, s. 9, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- 5 Rozwój struktur prawnych, zajmujących się ochroną zabytków w państwie pruskim, rozpoczął się pod koniec XVIII wieku. W 1794 roku opieką objęto publiczne budynki i rzeźby na podstawie kilku zapisów wprowadzonych w prawie krajowym. Od tego momentu należało uzyskać zgodę urzędową w przypadku prowadzenia prac budowlanych w takich obiektach. Dopiero na początku lat 40. XIX wieku król Fryderyk Wilhelm IV powołał profesjonalne służby zajmujące się ochroną zabytków na terenie Prus. W roku 1843 Ferdynand von Quast został mianowany przez króla na pierwszego konserwatora zabytków w Prusach. Zajmować się mógł jedynie zabytkami w przestrzeni publicznej. Pełnił funkcję doradcy Ministra Wyznań, który miał uprawnienia do wydawania urzędowych decyzji w sprawie obiektów zabytkowych (M. Arszyński, *Idea - pamięć - troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania od starożytności do połowy XX wieku*, Malbork 2007, s. 138, 140, 141).
 - 6 G. Grajewski, *Między sztuką, nauką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym Śląsku w czasach III Rzeszy*, niepublikowana praca doktorska, Wrocław 2015, sygn. 380204L/1, mps w Bibliotece Głównej Politechniki Wrocławskiej.
 - 7 Zanim na Śląsku została powołana instytucja mająca chronić na tym terenie zabytki, sprawą historycznych pomników zajmował się Zarząd Prowincji Śląskiej. 13 marca 1891 roku XXXIV sejmik prowincjonalny Śląska zatwierdził wniosek rządu państwowego o powołanie Komisji na rzecz Zachowania i Zbadania Zabytków. Na pierwszym posiedzeniu komisji, które odbyło się 9 września 1891 roku, wybrano na stanowisko konserwatora prowincji inspektora budowlanego Hansa Lutscha. Pierwszy konserwator zajmował się wcześniej opracowaniem inwentaryzacji obiektów zabytkowych prowincji śląskiej (*Nachrichten über die Provinzial-Commission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler der Provinz Schlesien und über die Thätigkeit des Provinzial-Konservators in den Jahren 1891 bis 31. März 1896*, Breslau 1897, s. 6-9).
 - 8 W tym czasie warownią opiekował się Friedrich Winter z Sobieszowa, nazywany „komendantem”, oprowadzający turystów po ruinie, grający dla nich specjalnie na trąbie, bębniący na bębnach oraz strzelający (M. Chorowska, T. Dudziak, K. Jaworski, A. Kwaśniewski, *Zamki i dwory obronne w Sudetach*, t. 2: *Księstwo jaworskie*, Wrocław 2009, s. 48).
 - 9 J.C.B. Berndt, *Wegweiser durch das Sudetengebirge*, Breslau 1828, s. 421.
 - 10 W maju 1908 roku, podczas służbowego wyjazdu, konserwator zabytków prowincji śląskiej Ludwig Burgemeister zauważył, że w warowni przeprowadzone zostały działania naprawcze, o których nie poinformowano opiekuna zabytku (*Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1 Januar 1907 bis 31. Dezember 1908 erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, Breslau 1909, s. 54).
 - 11 Freski w Siedlęcina są jednym z najstarszych malowideł o tematyce świeckiej na terenie Śląska. Malarstwo przedstawia historię rycerza Okrągłego Stołu, sir Lancelota z Jeziora. Artysta, pochodzący najprawdopodobniej z północno-wschodniej Szwajcarii, wykonał swoje dzieło w duchu nurtu linearno-idealistycznego (J. Witkowski, *Szlachetna a wielce żałosna opowieść o Panu Lancelocie z Jeziora*, Wrocław 2002, s. 35, 42-43, 55).
 - 12 W. Klose, M. Zimmer, *Das alte schloß zu Bober-Röhrsdorf, Kreis Hirschberg*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, 1888, bd. 4, s. 601-602.
 - 13 *Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1 Januar 1913 bis 31. Dezember 1914 erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, Breslau 1915, s. 35.
 - 14 Okres przebudowy siedzib w duchu neogotyckim rozpoczął się w Kotlinie w latach 1832-1833 od działań przy pałacu w Wojanowie. Po zamku w Zimnej Wodzie była to druga siedziba na Śląsku przebudowana w stylu „Castel Gothic” (G. Grundmann, *Karl Friedrich Schinkel. Schlesien*, Berlin 1941, s. 51, 65).
 - 15 E. Małachowicz, *Konserwacja i rewitalizacja architektury w środowisku kulturowym*, Wrocław 2007, s. 34.
 - 16 E. Börsch-Supan, *Schinkel, Stüler i inni w Kotlinie Jeleniogórskiej*, [w:] *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 183.
 - 17 Autor projektu nie jest znany. Dawniej niemieccy badacze uważali, że mógł nim być sam Schinkel (G. Grundmann, *Karl...*, s. 12, 64). Obecnie wyklucza się tę wersję (E. Börsch-Supan, *juw.*, s. 192-193; A. Franke, *Zamki...*, s. 407; I. Rybka, *Studium historyczno-stylistyczne pałacu w Wojanowie*, Wrocław 1982, s. 46, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze).
 - 18 Tamże, s. 40-42, 47.
 - 19 M. Arszyński, *juw.*, s. 152.
 - 20 J. Eysymontt, *Studium historyczno-architektoniczne zamku w Karpnikach*, Wrocław 1975, s. 37, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze; G. Grundmann, *Karl...*, s. 61-62.
 - 21 I. Rybka-Ceglecka, *„Gmina Mysłakowice, powiat Jeleniogórski, Studium Środowiska Kulturowego*, t. 1, Wrocław 2004, s. 229-231, mps w Archiwum Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa we Wrocławiu.
 - 22 I. Rybka-Ceglecka, *Studium historyczno-architektoniczne założenia pałacowo-parkowego w Czernicy (województwo jeleniogórskie)*, Wrocław 1986, s. 73-84, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
 - 23 Rekonstrukcje, na które nie zdecydował się Grundmann (*Kunst und Denkmalpflege in Schlesien. Veröffentlichung Niederschlesien*, Breslau-Lissa 1939, s. 288-230) wykonano w ostatnim czasie – w 2011 roku. Dwie niezachowane przybudówki zostały odtworzone.
 - 24 V. Schaetzke, *Schlesische Burgen und Schlösser*, Schweidnitz 1927, s. 151.
 - 25 *Kunst und Denkmalpflege in Schlesien. Veröffentlichung Niederschlesien*, Breslau-Lissa 1939, s. 288-290.
 - 26 S. Moog, *Pałace w Kotlinie Jeleniogórskiej w okresie 1918-1946*, [w:] *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 293.
 - 27 A. Franke, *Zamki...*, s. 328.
 - 28 W. Kapałczyński, P. Napierała, *Zamki, pałace i dwory Kotliny Jeleniogórskiej*, Jelenia Góra-Wrocław 2005, s. 109-112.
 - 29 S. Moog, *juw.*, s. 293-294.
 - 30 I. Łaborewicz, *Zamki i pałace Kotliny Jeleniogórskiej po II wojnie światowej*, [w:] *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 298-299.
 - 31 Spośród rezydencji Kotliny Jeleniogórskiej Armia Czerwona zaadaptowała na swoje potrzeby pięć z nich: pałac w Bobrowie, Schaffgotschów w Cieplicach, Maciejowej, Mysłakowicach oraz dwór w Miedziance (tamże, s. 300).
 - 32 Przedmioty te przewieziono do składnic w Jeleniej Górze oraz we Wrocławiu, a następnie umieszczano je w muzeach w całej Polsce (tamże, s. 298-299).

- 33 *Prace konserwatorskie na terenie województwa wrocławskiego w latach 1945-1968*, Wrocław 1970, s. 66.
- 34 *Protokół z II (XI) posiedzenia Rady Ochrony Dóbr Kultury przy Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków we Wrocławiu z dnia 6 października 1964; Protokół z V /XIV posiedzenia Rad Ochrony Dóbr Kultury województwa wrocławskiego w dniu 29 marca 1966 r.*, sygn. IX/112, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.
- 35 Najwięcej rezydencji z Kotliny Jeleniogórskiej umieszczono w rejestrze zabytków w 2. połowie lat 70. oraz w latach 80. XX wieku. Była to grupa obiektów przebudowanych w większym lub mniejszym stopniu w XIX stuleciu, co spowodowało zatracanie ich pierwotnego wyglądu. Ich późny wpis pokazał, że dopiero od lat 70. zaczęto cenić budowle z 2. połowy XIX wieku.
- 36 Sprawy te regulowały akty prawne dotyczące rolnictwa (Dekret PKWN z 6 września 1944 roku o przeprowadzeniu reformy rolnej czy Dekret z 6 września 1946 roku o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziem Odzyskanych) oraz akty dotyczące majątków poniemieckich (między innymi Dekret z 8 marca 1946 roku o majątkach opuszczonych i poniemieckich, Dekret z 13 listopada 1946 roku o zarządzie Ziem Odzyskanych), (R. Łuczyński, *Losy rezydencji dolnośląskich w latach 1945-1991*, Wrocław 2010, s. 156).
- 37 Tamże, s. 157.
- 38 Tamże.
- 39 *Wojewódzki Konserwator Zabytków. Sprawozdanie ze stanu zabytków na dzień 31 XII 1955 r.*, sygn. IX/118, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.
- 40 Karta ewidencyjna, *Pałac. Mysłakowice*, oprac. D. Jakimiak, 1984, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- 41 W. Kapalczyński, *Pałac jako zabytek. Praktyczne doświadczenia ochrony zabytków dworsko-pałacowych*, [w:] *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 310.
- 42 *Sprawozdanie z sesji Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu w sprawach konserwatorskich tut. terenu w dniu 11 X 1955 roku*, sygn. IX/118, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.
- 43 Od zakończenia II wojny światowej szkoły mieściły się w pałacu w Bukowcu, w pałacu Schaffgotschów w Cieplicach, Ziethena w Cieplicach, Komarnie, Łomnicy, Mysłakowicach, Sobieszowie oraz zamku w Karpnikach. Do dnia dzisiejszego mieszczą się w pałacu Schaffgotschów w Cieplicach, Mysłakowicach oraz w Sobieszowie (R. Łuczyński, jw., s. 361, 519; Karta ewidencyjna, *Pałac. Jelenia Góra-Sobieszów*, oprac. Wysszczoń A., 2001, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze; A. Franke, *Śląskie Elizjum. Zamki, pałace, dwory i parki w Kotlinie Jeleniogórskiej*, Poczdam 2004, s. 90).
- 44 Karta ewidencyjna, *Pałac. Mysłakowice*, oprac. D. Jakimiak, 1984, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze; W. Kapalczyński, P. Napierała, jw., s. 109-112.
- 45 Karta ewidencyjna, *Pałac. Jelenia Góra-Sobieszów...*
- 46 H. Wrabec, *Studium historyczno-stylistyczne zespołu pałacowo-parkowego w Bukowcu*, Wrocław 1989, s. 23, 32, 40, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- 47 Pałace w Mysłakowicach, Sobieszowie i Bukowcu nie znajdowały się w tamtym czasie w rejestrze zabytków. W lepszej sytuacji były budowle, które adaptowano do funkcji edukacyjnej w momencie, kiedy objęte były już tą formą ochrony (między innymi dawną rezydencją Schaffgotschów w Cieplicach).
- 48 Trzy pałace pełniły funkcję domów wczasowych (w Barcinie, Bukowcu, „Nowy Dwór” w Kowarach-Radocinach), dwa – ośrodków kolonijnych (w Czernicy i Ciszycy), a jeden stał się sanatorium (pałac Ziethena w Cieplicach). W rezydencjach umieszczano również ośrodki zdrowia (pałac w Miłkowie, Stanisławie Górnym oraz dwór w Mniszkowie) (A. Franke, *Zamki...*, s. 345; tenże, *Śląskie...*, s. 15).
- 49 Z. Szczurowski, *Projekt techniczno-roboczy; adaptacja pałacyku na sanatorium reumatologiczne Cieplice Śląskie ul. Jagiellońska 2*, Wrocław 1964, s. 5-10, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- 50 *Sprawozdanie Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu ze stanu zabytków na dzień 31 XII 1955 roku*, sygn. IX/118, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.
- 51 J. Skibińska, *Studium historyczno-architektoniczne pałacu w Pakoszowie*, Wrocław 1960, s. 5, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- 52 J. Jakubiec, *Dwór „Czarne”, „Karkonosze”* 1986, nr 11, s. 12-18.
- 53 W. Kapalczyński, P. Napierała, jw., s. 96.
- 54 W. Kapalczyński, *Pałac...*, s. 312.
- 55 J. Jakubiec, jw., s. 15.
- 56 A. Franke, *Śląskie...*, s. 90-91; F. Frydrykiewicz, *Pani z pałacu Łomnica*, artykuł z 5 marca 2010 roku [dostęp: 1 marca 2012], internetowa strona „Rzeczpospolitej”, <http://www.rp.pl/artuku-1/442784.html>
- 57 Karta ewidencyjna, *Dwór. Dziwiszów*, oprac. B. Dygdała, A. Jagodzińska, M. Osowski, 2001, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- 58 W. Kapalczyński, *Informacje o stanie zachowania zabytkowych dworów i pałaców w województwie jeleniogórskim*, „Karkonosze. Państwowa Służba Ochrony Zabytków 1991-1998. Wydanie Specjalne” 1999, nr 223-224, s. 32.
- 59 A. Franke, *Zamki...*, s. 371, 377, 405-406.
- 60 Od 1978 roku osoby prywatne mogły nabywać zabytki od Skarbu Państwa.
- 61 W. Kapalczyński, *Pałac...*, s. 310.
- 62 A. Franke, *Zamki...*, s. 362.
- 63 W. Kapalczyński, *Informacje...*, s. 32.
- 64 W. Kapalczyński, *Pałac...*, s. 313.
- 65 W. Kapalczyński, *Informacje...*, s. 32.
- 66 A. Franke, *Śląskie...*, s. 16.
- 67 W. Kapalczyński, *Informacje...*, s. 33.
- 68 Tamże.
- 69 Właścicielami pałacu „Paulinum” oraz pałacu w Wojanowie są spółki: „Paulinum” (od 2003 roku) oraz „Pałac Wojanów” (od 2004 roku). Pozostałe budowle zakupiły prywatne osoby: pałac w Stanisławie Górnym – Agata Rome-Dzida i Wacław Dzida (w 2001 roku), pałac w Pakoszowie – Hagen Hartmann (w 2004 roku), zaś zamek w Karpnikach – Jacek Masior (w 2009 roku).
- 70 A. Augustyn, *Dolina Pałaców i Ogródów – spełniony sen konserwatora*, artykuł z 25 maja 2011 r. [dostęp: 12 kwietnia 2012], internetowa strona Gazety Wyborczej, <http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/2029020,35771,9662258.html>
- 71 A. Augustyn, *Hagen Hartmann wrócił do pałacu w Pakoszowie*, artykuł z 26 lutego 2012 roku [dostęp: 12 kwietnia 2012],

internetowa strona Gazety Wyborczej, http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/1,35771,11225626,Hagen_Hartmann_wroclil_do_palacu_w_Pakoszowie.html

Bibliografia

- Arszyński M., *Idea – pamięć – troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania od starożytności do połowy XX wieku*, Malbork 2007.
- Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1 Januar 1907 bis 31. Dezember 1908 erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, praca zbiorowa, Breslau 1909.
- Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1 Januar 1913 bis 31. Dezember 1914 erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, praca zbiorowa, Breslau 1915.
- Börsch-Supan E., *Schinkel, Stüler i inni w Kotlinie Jeleniogórskiej*, [w:] Czerner O., Herzig A. (red.), *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 182-196.
- Chorowska M., Dudziak T., Jaworski K., Kwaśniewski A., *Zamki i dwory obronne w Sudetach*, t. 2: *Księstwo jaworskie*, Wrocław 2009.
- Franke A., *Zamki, pałace, dwory w Kotlinie Jeleniogórskiej*. Przegląd, [w:] Czerner O., Herzig A. (red.), *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 322-410.
- Franke A., *Śląskie Elizjum. Zamki, pałace, dwory i parki w Kotlinie Jeleniogórskiej*, Poczdam 2004.
- Grundmann G., *Karl Friedrich Schinkel. Schlesien*, Berlin 1941.
- Grundmann G., *Kunstwanderungen im Riesengebirge*, München 1969.
- Jakubiec J., *Dwór „Czarne”, „Karkonosze”* 1986, nr 11, s. 12-18.
- Kapałczyński W., *Informacje o stanie zachowania zabytkowych dworów i pałaców w województwie jeleniogórskim*, „Karkonosze. Państwowa Służba Ochrony Zabytków 1991-1998. Wydanie Specjalne” 1999, nr 223-224, s. 32-33.
- Kapałczyński W., *Pałac jako zabytek praktyczne doświadczenia ochrony zabytków dworsko-pałacowych*, [w:] Czerner O., Herzig A. (red.), *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 306-314.
- Kapałczyński W., Napierała P., *Zamki, pałace i dwory Kotliny Jeleniogórskiej*, Jelenia Góra-Wrocław 2005.
- 72 *Konserwacja malowideł ściennych w wielkiej sali wieży rycerskiej w Siedlęcinie – dokumentacja opisowa*, E. Kosakowski (kierownik prac), Kraków 2006, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- Klose W., Zimmer M., *Das alte schloß zu Bober-Röhrsdorf, Kreis Hirschberg*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” 1888, bd. 4, s. 595-604.
- Kunst und Denkmalpflege in Schlesien. Veröffentlichung Niederschlesien*, praca zbiorowa, Breslau-Lissa 1939.
- Łaborewicz I., *Zamki i pałace Kotliny Jeleniogórskiej po II wojnie światowej*, [w:] Czerner O., Herzig A. (red.), *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 298-305.
- Łuczyński R., *Losy rezydencji dolnośląskich w latach 1945-1991*, Wrocław 2010.
- Małachowicz E., *Konserwacja i rewitalizacja architektury w środowisku kulturowym*, Wrocław 2007.
- Moog S., *Pałace w Kotlinie Jeleniogórskiej w okresie 1918-1946*, [w:] Czerner O., Herzig A. (red.), *Dolina zamków i ogrodów Kotliny Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo*, Jelenia Góra 2001, s. 285-305.
- Nachrichten über die Provinzial-Commission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler der Provinz Schlesien und über die Thätigkeit des Provinzial-Konservators in den Jahren 1891 bis 31. März 1896*, praca zbiorowa, Breslau 1897.
- Prace konserwatorskie na terenie województwa wrocławskiego w latach 1945-1968*, Pilch J. (red.), Wrocław 1970.
- Schaetzke V., *Schlesische Burgen und Schlösser*, Schweidnitz 1927.
- Witkowski J., *Szlachetna a wielce żałosna opowieść o Panu Lancelocie z Jeziora*, Wrocław 2002.
- Źródła archiwalne:**
- Eysymontt J., *Studium historyczno-architektoniczne dworu w Maciejowcu*, Wrocław 1966, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- Eysymontt J., *Studium historyczno-architektoniczne zamku w Karpnikach*, Wrocław 1975, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.
- Grajewski G., *Miedzy sztuką, nauką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym Śląsku w czasach III Rzeszy*, niepublikowana praca doktorska, Wrocław 2015, sygn. 380204L/1, mps w Bibliotece Głównej Politechniki Wrocławskiej.
- Karta ewidencyjna, *Dwór. Dziwiszów*, oprac. Dygdała B., Jagodzińska A., Osowski M., 2001, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Karta ewidencyjna, *Pałac. Jelenia Góra-Sobieszów*, oprac. Wyszczotł A., 2001, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Karta ewidencyjna, *Pałac. Mysłakowice*, oprac. Jakimiak D., 1984, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Konserwacja malowideł ściennych w wielkiej sali wieży rycerskiej w Siedlęcinie – dokumentacja opisowa, Kosakowski E. (kierownik prac), Kraków 2006, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Protokół z II (XI) posiedzenia Rady Ochrony Dóbr Kultury przy Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków we Wrocławiu z dnia 6 października 1964 r., sygn. IX/112, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.

Protokół z V /XIV posiedzenia Rad Ochrony Dóbr Kultury województwa wrocławskiego z dnia 29 marca 1966 r., sygn. IX/112, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.

Rybka-Ceglecka I., *Gmina Mysłakowice, powiat Jeleniogórski, Studium Środowiska Kulturowego*, t. 1, Wrocław 2004, mps w Archiwum Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa we Wrocławiu.

Rybka I., *Studium historyczno-stylistyczne pałacu w Wojanowie*, Wrocław 1982, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Rybka-Ceglecka I., *Studium historyczno-architektoniczne założenia pałacowo-parkowego w Czernicy (województwo jeleniogórskie)*, Wrocław 1986, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Skibińska J., *Studium historyczno-architektoniczne pałacu w Pakoszowie*, Wrocław 1960, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Sprawozdanie z sesji Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu w sprawach konserwatorskich tut. terenu w dniu 11 X 1955 r., sygn. IX/118, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.

Szczurowski Z., *Projekt techniczno-roboczy; adaptacja pałacyku na sanatorium reumatologiczne Cieplce Śląskie ul. Jagiellońska 2*, Wrocław 1964, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Wojewódzki Konserwator Zabytków. Sprawozdanie ze stanu zabytków na dzień 31.XII.1955 r., sygn. IX/118, mps w Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu - Wydział IX.

Wrabec H., *Studium historyczno-stylistyczne zespołu pałacowo-parkowego w Bukowcu*, Wrocław 1989, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Jeleniej Górze.

Internet:

Augustyn A., *Dolina Pałaców i Ogrodów – spełniony sen konserwatora*, Artykuł z 25 maja 2011 roku [dostęp: 12 kwietnia 2012], internetowa strona Gazety Wyborczej, <http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/2029020,35771,9662258.html>

Augustyn A., *Hagen Hartmann wrócił do pałacu w Pakoszowie*, Artykuł z 26 lutego 2012 roku [dostęp: 12 kwietnia 2012], internetowa strona Gazety Wyborczej, http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/1,35771,11225626,Hagen_Hartmann_wrocil_do_palacu_w_Pakoszowie.html

Frydrykiewicz F., *Pani z pałacu Łomnica*, Artykuł z 5 marca 2010 roku [dostęp: 1 marca 2012], internetowa strona Rzeczpospolitej, <http://www.rp.pl/artykul/442784.html>

Summary

Conservation and reconstruction of castles, palaces and manor houses of Jelenia Góra Valley in the 19th and 20th centuries. Selected issues

35 castles, manor houses and palaces, differing in construction time, architecture, historic values and conservation status are found in the Jelenia Góra Valley. The 19th century, the time of creating first conservation doctrines, was a period when construction works in the discussed residences were carried out without respect to the original historic fabric. Such activities were made possible by the legal situation of monuments in Prussia. In that period, official protection of older buildings belonging to private owners practically did not exist. Due to high artistic value, particular protection was provided to the Chojnik castle and the tower manor in Siedlęcin. In other residences, respect for their historic substance usually depended on the recognition and awareness of dealing with a precious building

exhibited by architects and investors. In those times, modernisation of residences, bestowing them with a more representative form and reconstructing them in a fashionable historicising style was valued the most.

Around the middle of the 19th century, both in Prussia and in other European countries, Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc's opinions concerning restoration and purification gained popularity. When it comes to the discussed area, we can find examples of restoring stylistic uniformity of Karpniki and Miłków residences. The first critical opinions concerning historicism and restoration appeared in Prussia in 1860s. However, a significant change in viewpoints took place at the end of the 19th century. Despite appreciation of the value of authenticity of the historic substance by theoreticians, this was not reflected in practical activities concerning castles, manor houses and palaces of the Jelenia Góra Valley. As regards protection of monuments of the Silesian province, a substantial change occurred

in 1932, when Günther Grundmann, an art historian, took the office of the conservator. Selecting an art historian instead of an architect to this position attested the willingness to dissociate from former reconstructions of monuments and thorough conversions. Significant interest in age-old residences was evident in the Third Reich. They began to be used for propaganda purposes. From the beginning, the authorities were interested in taking over of these buildings for use; they installed there training centres, SS rest houses and research institutions.

A post-war problem of reconstruction of destroyed monuments did not concern castles, manor houses and palaces of the Jelenia Góra Valley. The buildings survived the World War II in good shape, owing to which they quickly found new users. Nearly all residences were located in the countryside, therefore the majority of objects were transferred to state enterprises subordinate to the Ministry of Agriculture and Agricultural Reforms. Historic buildings were adapted to flats for workers and administration offices. During the introduction of new functions, interiors of the residences were often thoroughly redesigned. Valuable buildings began to be improperly used, without regular renovations. They were utilised as long as their technical condition allowed it. After abandonment, the buildings often fell victim of robberies and devastation.

After 1989, when the new political system was established in Poland, State Agricultural Holdings were liquidated and their property was taken over by the Agricultural Property Agency of the State Treasury, established in 1991, which quickly decided to sell residences under its jurisdiction. Interest in purchasing these buildings soared under the new system. At the beginning, there were cases when somebody bought a monument, but refrained from renovating it. However, after several years better days came. These buildings began to be purchased by persons aware of the necessary workload and, most of all, having adequate capital at their disposal to perform indispensable tasks. In the 21st century such residences are most often bought by investors who adapt them to luxurious hotels. Due to the absence of original interiors in most buildings, new arrangement of rooms is made in a historicising style. Former residences adapted to hotel functions are often very rapidly renovated, so that they could be put to use as quickly as possible. It often leads to a situation, where the issue of preserving historical values and high degree of authenticity is pushed into the background. What prevails, is the wish to obtain the highest value in use. However, owing to such activities, many historic castles, manor houses and palaces of the Jelenia Góra Valley have been protected from falling to utter pieces.